

Тема 1. Держава: поняття, ознаки, функції держави.

Типи та форми держави

(2 год.)

План

1. Поняття і ознаки держави.
2. Основні теорії походження держави.
3. Державна влада, функції держави.
4. Типологія держав.
5. Форма держави: поняття та структура.

1. Держава - суверенна політико-територіальна організація політичної влади суспільства, яка здійснюється державним апаратом на основі юридичних норм, що забезпечують захист і узгодження суспільних, групових, індивідуальних інтересів зі спиранням, у разі потреби, на легальний примус.

Загальні ознаки держави.

- 1) територія;
- 2) громадянство - юридичний зв'язок особи з даною державою, який виражається у взаємних правах і обов'язках;
- 3) має спеціальний апарат управління - систему державних органів, що складаються з особливого розряду осіб, професіоналів з управління;
- 4) має у своєму розпорядженні апарат легального примусу: армія, поліція, тюремні і виправно-трудова установи;
- 5) в особі компетентних органів видає загальнообов'язкові юридичні норми, забезпечує їх реалізацію;
- 6) має єдину грошову систему;
- 7) має офіційну систему оподаткування і фінансового контролю;
- 8) має суверенітет;
- 9) має офіційні символи: прапор, герб, гімн.

Суверенітет держави - політико-юридична властивість державної влади, яка означає її верховенство і повноту всередині країни, незалежність і рівноправність ззовні.

Відрізняють дві сторони державного суверенітету:

внутрішню: виражає верховенство і повноту державної влади відносно до усіх інших організацій у політичній системі суспільства, її монопольне право на законодавство, управління і юрисдикцію усередині країни в межах усієї державної території;

зовнішню: виражає незалежність і рівноправність держави як суб'єкта міжнародного права у взаємовідносинах з іншими державами, недопустимість втручання у внутрішньодержавні справи ззовні.

Слід відрізнити суверенітет держави від суверенітету народу і суверенітету нації.

Суверенітет народу означає верховенство народу як джерела і носія влади, його право самому вирішувати свою долю, безпосередньо або через представницькі органи брати участь у формуванні напрямку політики держави, складу її органів, контролювати діяльність державної влади.

Суверенітет нації означає повновладдя нації, яке реалізується через її основні права.

2. Історико-матеріалістична теорія (Л.Г. Морган, К.Маркс, Ф.Енгельс). Держава та право виникають тоді, коли суспільство розділилось на класи з протилежними інтересами, конфлікти між якими неспроможна була врегулювати організація влади первісного суспільства.

Ця теорія ґрунтується на тезі про економічні причини (наявність приватної власності) виникнення держави, які породили розкол суспільства на класи з протилежними інтересами. За нею держава забезпечує переважні інтереси економічно панівного класу за допомогою спеціальних засобів підкорення і управління.

2. Патріархальна теорія. (Арістотель, Р.Фільмер, Н.К. Михайловський, М.Н. Покровський). Її ідеологи стверджують, що держава походить від патріархальної сім'ї, внаслідок її розростання: сім'я - сукупність сімей (селище) - сукупність селищ (держава). Абсолютна влада монарха є продовженням батьківської влади.

3. Теологічна теорія (Фома Аквінський) ґрунтується на ідеї божественного створення держави з метою реалізації загального блага. Вона обґрунтовує панування духовної влади над світською, церкви - над державою.

4. Договірна теорія (Епікур Г.Гроцій, Т.Гоббс, О.Сідней, Дж.Локк, Б.Спіноза, Ж.Ж.Руссо, О.М.Радищев) пояснює виникнення держави внаслідок об'єднання людей на основі добровільної згоди (договору) з метою забезпечити загальну користь - взаємну безпеку.

Домовившись про створення держави, люди або передають правителю частину своїх природжених прав, щоб потім одержати їх з його рук (один варіант трактування походження держави), або домовляються про збереження своїх природних прав (інший варіант). У будь-якому разі передбачається забезпечення прав і свобод людини в рамках держави.

5. Психологічна теорія (Л.Й. Петражицький). За цією теорією народ є інертною масою і нездатний приймати рішення, а тому потребує постійного керівництва.

6. Теорія насильства (М.Вебер, Л.Гумплович, Є.Дюрінг, К.Каутський). За цією теорією держава є силою, яку утворюють завойовники для утримання в покорі завойованих народів і зміцнення своєї влади.

7. Органічна теорія (Г.Спенсер). Він проводив аналогію між державою та біологічним організмом.

8. Космічна теорія пояснює виникнення держави завезенням на землю політичної організації суспільства з космосу іншими цивілізаціями.

9. Технократична теорія – державі необхідно здійснювати управління технічними засобами та знаряддям праці.

10. Ірригаційна теорія - необхідність організації значних суспільних робіт, об'єднання з цією метою великих груп людей.

3. Проблеми влади непокоїли у минулому і непокоять зараз учених, богословів, політиків, письменників.

Існують різноманітні визначення влади. Це:

1) відносини між людьми, коли одні керують, інші підкоряються;

- 2) здатність досягати поставленої мети;
- 3) спроможність соціально-політичної системи забезпечувати виконання прийнятих нею рішень;
- 4) спосіб самоорганізації людської спільності, заснованої на розподілі функцій управління і виконання;
- 5) можливість і здатність провадити свою волю.

Влада має свою структуру. Її основні елементи:

- a) суб'єкт - особа або орган (організація), наділені правом розпорядження;
- б) об'єкт - особа або орган, до яких звернене розпорядження та які зобов'язані його виконувати;
- в) засоби взаємодії суб'єктів та об'єктів;
- г) процес взаємодії суб'єктів і об'єктів влади.

Виділяють два головні методи реалізації влади:

- 1) шляхом переконання і свідомого виконання розпоряджень відповідними об'єктами;
- 2) шляхом примусу. Функції примусу виконують армія, поліція, суди, прокуратура, інститут юридичної відповідальності тощо. Цей метод застосовується тоді, коли владні розпорядження не виконуються у добровільному порядку. Важливим є правильне співвідношення вказаних методів.

Класифікація влади.

За суб'єктами її поділяють на державну владу, народну, партійну, владу громадських організацій, трудових колективів, засобів масової інформації тощо.

За функціями виділяють - законодавчу, виконавчу і судову.

За часом здійснення розрізняють постійну і тимчасову владу.

За територією здійснення - владу загальнодержавну, регіональну і місцеву.

За способами взаємодії суб'єкта та об'єкта - демократичну, ліберальну, авторитарну, тоталітарну тощо.

Державна влада є особливим різновидом соціальної влади. Від інших (громадської, сімейної, корпоративної влади тощо) відрізняється рядом ознак:

- у кожній країні існує тільки одна державна влада, а інших різновидів соціальної влади - чимало;

- державна влада поширюється на всіх членів суспільства, інші влади - лише на певну його частину;

- тільки державна влада може розв'язувати загальносуспільні проблеми;

- державна влада має у своєму розпорядженні такий специфічний апарат (механізм) для здійснення своїх завдань і функцій;

- тільки державна влада встановлює формально обов'язкові для усього населення загальні правила поведінки - юридичні (правові) норми;

— лише державна влада характеризується суверенітетом.

Функції держави - головні напрямки і види діяльності держави, обумовлені її завданнями і цілями і такі, що характеризують її сутність.

Функції держави не можна ототожнювати з функціями її окремих органів.

Функції держави за сферами (об'єктами) її діяльності можна поділити на внутрішні і зовнішні.

Внутрішні функції - забезпечують внутрішню політику держави:

1) політична - вироблення внутрішньої політики держави, регулювання сфери політичних відносин, забезпечення народовладдя;

2) економічна - регулювання сфери економічних відносин, створення умов для розвитку виробництва; організація виробництва на основі визнання і захисту різних форм власності, підприємницької діяльності; прогнозування розвитку економіки;

3) оподаткування і фінансового контролю - організація і забезпечення системи оподаткування і контролю за легальністю прибутків громадян та їх об'єднань, а також за витратою податків;

4) соціальна - забезпечення соціальної безпеки громадян, створення умов для повного здійснення їх права на працю, життєвий достатній рівень; гуманна та справедлива соціальна політика;

5) екологічна - забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги; охорона і раціональне використання природних ресурсів; збереження генофонду народу;

6) культурна (духовна) - розвиток національної самосвідомості; сприяння розвитку самобутності корінних народів і національних меншин; організація освіти; сприяння розвитку культури, науки; охорона культурної спадщини;

7) інформаційна - організація і забезпечення системи одержання, використання, поширення і збереження інформації;

8) правоохоронна - забезпечення охорони конституційного ладу, прав і свобод громадян, законності і правопорядку.

Внутрішні функції держави можна поділити ще на дві основні групи: регулятивні та правоохоронні.

Зовнішні функції - забезпечують зовнішню політику держави:

1) політична (дипломатична) - встановлення і підтримання дипломатичних зносин з іноземними державами відповідно до загально визнаних норм і принципів міжнародного права;

2) економічна - встановлення і підтримання торговоекономічних відносин з іноземними державами; розвиток ділового партнерства і співробітництва в економічній сфері; інтеграція до світової економіки;

3) екологічна - підтримання екологічного виживання на планеті;

4) культурна (гуманітарна) - підтримання і розвиток культурних і наукових зв'язків з іноземними державами; забезпечення збереження історичних пам'ятників та інших об'єктів, що мають культурну цінність; вжиття заходів щодо повернення культурних цінностей свого народу, які знаходяться за кордоном;

5) інформаційна - участь у розвитку світового інформаційного простору, встановлення режиму використання інформаційних ресурсів на основі рівноправного співробітництва з іншими державами;

6) оборона держави - захист державного суверенітету від зовнішніх посягань як економічними, дипломатичними, так і воєнними засобами;

7) підтримання світового правопорядку - участь у врегулюванні міжнаціональних і міждержавних конфліктів; боротьба з міжнародними злочинами.

4. Поділ держав на типи покликаний допомогти з'ясувати, чиї інтереси виражали і обслуговували держави, об'єднані в даний тип.

Тип держави - сукупність держав, що мають схожі загальні риси, які проявляються в єдності закономірностей і тенденцій розвитку, ґрунтуванні на однакових економічних (виробничих) відносинах, на однаковому поєднанні загальносоціального і вузькогрупового (класового) аспектів їх сутності, аналогічному рівні культурно-духовного розвитку.

Є два підходи до типології держав: формаційний і цивілізаційний.

Формаційний підхід заснований на марксистському вченні про зміну суспільно-економічних формацій, кожній із яких відповідає свій історичний тип держав. Рабовласницькій суспільно-економічній формації відповідає рабовласницький тип держави, феодальній - феодальний, буржуазній - буржуазний.

Цивілізаційний - покладає в основу типової класифікації держав поняття «цивілізація». Прихильники цивілізаційного підходу (Еллінек, Кельзен, Коркунов, Крюгер, Гелбрейт, Тойнбі) відкидають формаційний підхід як одномірний і співвідносять державу насамперед із духовно-моральними і культурними чинниками суспільного розвитку.

Виходячи із ступеня духовності народу, культури, ідеології, національного характеру, менталітету, географічного середовища та інших чинників, прихильники цивілізаційного підходу поділяють цивілізації на:

- первинні;

- вторинні.

Первинним цивілізаціям притаманна командно-адміністративна організація державної влади.

Вторинні цивілізації (сучасні держави) виникли на основі відмінності між державною владою і культурно-релігійним комплексом.

Відзначимо, що класифікація держав за типами може бути здійснена за іншими критеріями.

Типи держав за рівнем захисту прав і свобод людини:

- правові;
- неправові.

Типи держав за способом набуття влади:

- легітимні (набуття влади визнано законним із боку населення країни і міжнародного співтовариства);
- нелегітимні, але існуючі де-факто (набуття влади здійснено незаконним шляхом).

5. Форма держави це спосіб організації та здійснення державної влади в країні. Вона включає у себе три елементи:

Форма державного правління

Форма державного устрою - порядок поділу території держави на певні складові частини і співвідношення влади між ними і державою.

Форма державного режиму - порядок здійснення державної влади у певні способи певними, методами і засобами

1. Форма державного правління це спосіб організації вищої державної влади. Тобто під формою правління слід розуміти склад, порядок утворення та співвідношення повноважень вищих органів державної влади.

Основними історичними формами правління є монархія та республіка.

Монархія - це така форма правління, при якій верховна влада юридично належить одній особі (монарху, королю, імператору), котра здобуває її на основі кровноспорідненого успадкування або пожиттєвого обрання.

Юридичні риси монархії:

- безстрокове (пожиттєве) користування владою главою держави;
- заняття трону по спадковості чи за родинною ознакою;
- представництво держави монархом на власний розсуд;
- монарх не несе юридичної відповідальності за свої рішення.

Монархія буває кількох видів:

Абсолютна (необмежена). Монарх не обмежений конституцією, вся державна влада зосереджена в його руках (султанат Оман, Кувейт, Саудівська Аравія).

Конституційна (обмежена). Влада монарха обмежена конституцією, він підзвітний парламенту; парламент здійснює законодавчу діяльність (Велика Британія, Іспанія, Данія, Швеція, Бельгія, Голландія, Японія та ін.)

Конституційна монархія може бути парламентською та дуалістичною.

Республіка - форма правління, при якій вища державна влада здійснюється виборним колегіальним органом, що обирається населенням країни на певний строк.

Основними ознаками республіки є:

- виборність глави держави та інших верховних органів державної влади;
- обмеженість діяльності вищих державних органів конкретним строком;
- відповідальність глави держави у випадках, визначених законом;
- представництво держави главою держави за дорученням народу;
- обов'язковість рішень верховної державної влади для всіх інших державних органів.

Республіки поділяють на: парламентські, президентські, напівпрезидентські (змішані).

В парламентській республіці здійснюється принцип верховенства парламенту, що обирається населенням країни. (Італія, Греція, Індія, ФРН, Чехія, Угорщина, Австрія, Туреччина).

В президентській республіці президент одночасно є і главою держави, і главою уряду. Він обирається шляхом прямих виборів населенням або

спеціальною колегією виборців. (США, Аргентина, Мексика, Бразилія, Швейцарія, Іран, Ірак).

Напівпрезидентська республіка поєднує риси парламентської та президентської республіки. (Україна, Фінляндія, Франція).

Форма державного устрою - це спосіб територіального устрою держави, який відображається у співвідношенні між: центральною державною владою та владою в окремих частинах держави.

Основними видами державного устрою є:

- проста (унітарна) держава — це форма державного устрою, яка базується на верховенстві суверенітету (верховної влади) єдиної держави окремі складові якої не мають свого суверенітету, всіх ознак державності. Такі складові держави є лише її адміністративно-територіальними утвореннями (наприклад, області в Україні, графства в Англії). Близько 150 з майже 200 нині існуючих держав за своїм устроєм залишаються унітарними. Класичними прикладами унітарної держави є Італія, Франція, Японія, при цьому деякі унітарні держави (наприклад, Португалія, Україна) включають автономні утворення.

Основні ознаки унітарної держави:

- 1) єдина конституція;
- 2) єдина система вищих органів державної влади;
- 3) єдине громадянство і єдина державна символіка;
- 4) єдина система законодавства і єдина судова система;
- 5) адміністративно-територіальні одиниці не можуть мати політичну самостійність;

б) в міжнародних відносинах виступає одноособово.

- складна держава - держава, окремі складові якої мають суверенітет та всі ознаки державності.

Складні держави поділяються на федерації та конфедерації.

Федерація — це союзна держава, до складу якої входять державні утворення, що мають юридичну і відповідну політичну самостійність (США,

Росія, Австрія, Швейцарія, ФРН, Канада, Мексика, Бразилія, Аргентина, Венесуела, Індія, Малайзія, Австралія та ін. — разом у світі існують 24 федеративні держави.):

Для федерації характерна:

- 1) суб'єкти федерації мають власний адміністративно-територіальний поділ;
- 2) наявність загальної конституції федерації і конституцій її суб'єктів;
- 3) наявність системи законодавства усієї федерації і системи законодавства її суб'єктів;
- 4) наявність федерального парламенту і парламентів суб'єктів федерації, федерального уряду і самостійних органів управління суб'єктів федерації;
- 5) наявність громадянства як усієї федерації, так і її суб'єктів;
- 6) можливість суб'єктів федерації мати власну правову і судову системи (США);
- 7) наявність загальнофедеральної податкової і грошової системи;
- 8) суб'єкти федерації не мають суверенітету і не є суб'єктами міжнародного права, проте в договірних міжнародних відносинах може виступати як федерація в цілому, так і кожний із її суб'єктів.

Конфедерація — це держава, яка утворюється в результаті тимчасового об'єднання суверенних держав для досягнення ними спільної мети, переважно зовнішньополітичної або військової.

Конфедерація характеризується:

1. збереженням політичної та юридичної незалежності її членів;
2. правом виходу з конфедерації;
3. відсутністю єдиної території, єдиного громадянства, центральної влади, єдиного законодавства, єдиної судової системи, єдиної грошової системи.
4. Фінансова система конфедерації формується із внесків її членів.

Державний (політичний) режим - це спосіб здійснення державної влади певними методами та прийомами.

Основними видами державного режиму є:

демократичний

тоталітарний (антидемократичний).

Демократичний режим – стан державного (політичного) життя суспільства, при якому додержується демократична конституція, реалізується принцип «поділу влади».

Основними ознаками демократичного режиму є:

- реальна гарантованість прав і свобод громадян;
- безпосередня участь населення в управлінні державою);
- можливість захисту прав особи через судову систему;
- існування політичних партій і громадських об'єднань, що представляють інтереси різних частин населення;
- врахування інтересів як більшості, так і меншості.

Різновидами демократичного режиму є демократично-ліберальний, демократично-консервативний, демократично-радикальний.

Антидемократичний режим – стан державного (політичного) життя суспільства, при якому не реалізується принцип «поділу влади».